

### Zoeken naar vrijheid

**Frans Bieckmann:**

**De wereld volgens Prins Claus.**

Amsterdam: Mets en Schilt, 2004; 384 blz.; € 25,-  
(gebonden in linnen band); ISBN: 90-5330-390-1

Onder de titel *De wereld volgens Prins Claus* heeft Frans Bieckmann een boeiend boek geschreven. Een 'evenwichtsoefening' noemt hij het zelf in zijn voorwoord, 'een voortdurend zoeken naar de balans tussen diepgang en lichtheid'. Dit boek is dan ook geen biografie. De opdracht van de NCDO was beperkt en het materiaal voor een biografie is niet beschikbaar. Het resultaat is een bewogen schets van het leven van Claus von Amsberg vanuit zijn werk rond ontwikkelingssamenwerking. De auteur maakt uitgebreid gebruik van een groot aantal persoonlijke interviews, en heeft toegang gekregen tot vele vertrouwelijke bronnen. Hij waarschuwt herhaaldelijk dat het beeld dat hij schetst niet 'af', niet definitief is.

Niettemin toont het boek in alle duidelijkheid de dubbele worsteling van Prins Claus: het zoeken naar vrijheid in zijn eigen leven, en het zoeken naar vrijheid van zijn geliefde Afrika. Een worsteling die tegelijk in beide opzichten ook een beproeving was. De auteur dramatiseert het leven van Prins Claus niet, maar slaagt erin hem in zijn menselijkheid dichtbij te brengen, met respect voor de hoge positie die hij als echtgenoot van de koningin bekleedde. Hij doet dat levendig en onderhoudend, met veel anekdotes. Het boek is chronologisch opgebouwd, met hier en daar thematische hoofdstukken. Maar verscheidene thema's keren telkens

in een enigszins andere gedaante terug, wat bij de lezer een gevoel van 'herhaling' oproept. Echt storend is dat niet: het boek blijft boeien. Het is verder uitstekend uitgevoerd, en het verdient vanwege de inhoud zeker een breed publiek, waarvoor het is geschreven.

Het boek begint met het leven van Claus von Amsberg vanaf zijn aankomst in Afrika als driejarige en zijn jeugd in Tanganyika, zijn terugkeer en de oorlogsjaren in Duitsland. De auteur zegt daarvan: 'De veelheid van invloeden in zijn jeugd – Afrika, kostschool, oorlog, ontworteling, het gevoel afgesneden te zijn van de familie – heeft Claus getekend, maar waarschijnlijk ook zijn enorme gevoel voor relativering en zijn brede manier van kijken helpen ontwikkelen, en zo ook zijn eenzelligheid, de verdedigingslijn die hij om zich opwierp, de drang om zijn eigen ruimte af te bakenen en onafhankelijk en vrij te zijn' (blz. 32). Claus treedt na zijn studie rechten in buitenlandse dienst en is van 1958 tot 1961 tweede secretaris op de Duitse Ambassade in de Dominicaanse Republiek. Zijn passie voor 'vrijheid' doet hem sterk en actief sympathiseren met het verzet tegen de dictatuur in dat land. Die drang naar politieke vrijheid blijft zijn hele leven, al zal hij later ook kanttekeningen zetten bij het van buitenaf opdringen van democratie, vooral aan Afrikaanse landen. Hij keert naar Afrika terug als tweede secretaris van de Duitse Ambassade in Ivoorkust (1961-1963), waar hij zich in het bijzonder bezighoudt met ontwikkelingssamenwerking. Maar ook geniet hij volop – het boek verzuimt niet ons dat te melden – van een vrij leven, als hooggeplaatste buitenlan-

der en vrijgezel. Er volgt een korte periode in Bonn. Claus von Amsberg geldt als een belangrijke kandidaat voor de post van Duits Ambassadeur in Israël. Maar dan geeft hij zelf zijn leven een radicaal andere wending: hij neemt ontslag uit de Duitse diplomatieke dienst en verbindt zich, op veertigjarige leeftijd, met het Nederlandse Koningshuis, door zijn verlovings- en huwelijks met Prinses Beatrix (1966).

Zijn eerste publieke functie in Nederland ligt op het terrein dat hem vanuit zijn verleden in Afrika boeit: de ontwikkelingssamenwerking. Hij wordt voorzitter van de *Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie* (NCO), die de Nederlandse regering in het leven heeft geroepen om het publiek draagvlak voor het Tweede VN-ontwikkelingsdecennium 1970-1980 te versterken. Hij wijdt er zich met groot elan aan. Het wordt, naar zijn eigen zeggen, zijn beste tijd. Tegelijk wordt het een confrontatie met grenzen, zowel van de Commissie als van zijn eigen positie. Het boek gaat uitvoerig in op deze dubbele problematiek: in hoeverre moest de Commissie zich beperken tot het uitdragen van de VN-ontwikkelingsstrategie, en in hoeverre moest Claus daarbij zo neutraal mogelijk blijven? Al snel kwam de Commissie in politiek vaarwater, dat gaandeweg ook partijpolitiek vertroebeld raakte. Bieckmann schetst aan de hand van vele interviews een gedetailleerd en genuanceerd beeld van de vrij dramatische verwickelingen rond Claus' afscheid als voorzitter van de Commissie (1974).

Hij wordt vervolgens voorzitter van de *Stichting Nederlandse Vrijwilligers*, ook geen sinecure. Hij blijft dat

tot 1980, en speelt een belangrijke rol in de vernieuwing van de organisatie. In 1978 en 1984 krijgt hij twee nieuwe functies, die speciaal voor hem in het leven werden geroepen, t.w. 'Bijzonder Adviseur Ontwikkelingssamenwerking' (ADOS) resp. 'Inspecteur Generaal Ontwikkelingssamenwerking' (IGOS). Vanuit die posities adviseert en beoordeelt hij op de achtergrond drie decennia lang het Nederlandse en internationale ontwikkelingsbeleid.

Het is te vroeg om van het werk dat Claus als ADOS en IGOS verricht heeft de balans op te maken, want vele documenten zijn (nog) niet toegankelijk. Toch slaagt de auteur erin op een geloofwaardige manier een krachtig profiel neer te zetten, gebaseerd op Claus' eigen openbare optreden, alsmede op zijn vertrouwelijke verslagen van vele reizen die hij als adviseur maakte. Telkens terugkerende thema's zijn dat ontwikkelingslanden hun eigen koers moeten bepalen, de donoren hun inspanningen moeten coördineren en dat geld niet genoeg is. Claus laat zich diepgaand en blijvend inspireren door zijn Afrikaanse vriend Ki Zerbo. Hij is op een zeer consistente wijze kritisch over het gebrek aan politieke, economische en vooral culturele ruimte die ontwikkelingslanden wordt gegund.

Claus zegt zelden spectaculaire dingen, maar hamert voortdurend op een aantal kernpunten. 'Ownership' moet centraal staan, en dat niet alleen in theorie. Mensen moeten de verantwoordelijkheid voor hun eigen ontwikkeling nemen. Daar is versterking van het (collectief) zelfvertrouwen (*self reliance*) voor nodig, het opbouwen van eigenwaarde, een eigen identiteit. Vandaar de aandacht voor 'cultuur', die gaandeweg 'het grote thema' van Claus wordt. Cultuur is belangrijk, want onlosmakelijk verbonden met zelfvertrouwen. Hij zag dat vaak uitermate praktisch: 'help ze hun voetballerenten te ontwikkelen.' Dat viel bij

economen op het Ministerie niet altijd in goede aarde.

Claus' eerlijkheid dwong hem vaak tot harde kritiek op Ontwikkelingssamenwerking. Hij ergert zich aan de telkens nieuwe modetermen, die volgens hem het gebrek aan werkelijke resultaten maskeren. En hij blijft herhalen wat anderen met de mond belijden, maar niet praktiseren. 'Frappez, frappez toujours, dat is het enige wat helpt,' zo zei hij. Naarmate de tijd verstreek en het voor hem duidelijker werd hoe groot juist in het Noorden van de wereld weerstanden tegen verandering zijn, werd hij somberder. Daar speelde ook zijn depressie een rol in, zo legt het boek uit. De laatste grote rede, die hij in 1999 had willen houden bij de uitreiking van het boek *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999*, is nooit uitgesproken, want de inhoud week te veel af van het regeringsbeleid. Bieckmann geeft er informatie over onder het kopje 'de verboden toespraak'.

Claus houdt vol, zowel in zijn forse kritiek als in zijn weigering 'ontwikkelingssamenwerking' definitief af te schrijven. Twee jaar vóór zijn dood vat Claus het dilemma samen in het voorwoord van het eerste jaarverslag van de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie: '[...] Wij kunnen het ons veroorloven ons van de ontwikkelingsproblematiek af te wenden. De burgers in het Zuiden hebben die mogelijkheid niet. Zij worden elke dag geconfronteerd met de mislukkingen van het ontwikkelingsproces en moeten de gevolgen daarvan ondergaan [...]' (blz. 228).

Amartya Sen heeft, in navolging van Isaiah Berlin, ooit onderscheid gemaakt tussen 'positieve vrijheid' en 'negatieve vrijheid', op basis van de vraag of de vrijheid van een persoon al of niet van buitenaf wordt aangetast. Onder 'positieve vrijheid' wordt dan verstaan al wat een persoon, naar

omstandigheden, uit zichzelf al of niet kan. Het 'waardoor', bijvoorbeeld hinder vanwege andere personen of instellingen, blijft hier buiten beschouwing. Daarentegen betekent 'negatieve vrijheid' juist dat iemand geen last heeft van enige belemmering die een persoon of instelling, zoals de staat, zou kunnen veroorzaken voor individuen. Sen geeft het volgende voorbeeld: ben ik zo gehandicapt, dat ik niet op eigen kracht in een park kan wandelen, dan ontbreekt mij de positieve vrijheid om die wandeling te maken. Maar kan ik het park niet inlopen omdat reischoppers mij zouden afranselen, als ik dat deed, dan is dat een schending van mijn negatieve vrijheid. Het zal duidelijk zijn dat in concreto positieve en negatieve vrijheden nauw met elkaar samenhangen.

Het leven van Prins Claus stond in het teken van 'het zoeken naar vrijheid' in beide gedaanten. En dat zoeken speelde zich af zowel in zijn persoonlijk leven als in zijn maatschappelijk functioneren. Prins Claus heeft geleefd binnen heel unieke grenzen, en hij heeft binnen de hem gegeven ruimte gedaan wat hij kon, vooral met het oog op 'vrijheid van anderen'. Hij verwierf zo een bijzondere plaats in het hart van velen in Nederland en in de wereld. Bieckmann doet daarover in zijn boek verslag, en hij doet dat op een zeer informatieve en waardige wijze. De bijdrage van Prins Claus aan het denken over ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking lijkt zo fundamenteel, dat een uitputtende studie ervan dringend gewenst lijkt. Een persoonlijke biografie, waarnaar het onderhavige boek doet verlangen, zal nog wel lang toekomstmuziek blijven.

*Piet Terhal*

Dr P. Terhal is ontwikkelingseconoom. Hij was voorheen verbonden aan het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

## Vijf jaar EVDB:

### naar een weerbare Unie in een gevaarlijke wereld?

Nicole Gnesotto (red.),

EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004).

Parijs: EU Institute for Security Studies, 2004; 298 blz.; € 10,- ; ISBN: 92-9198-057-9

European defence - A proposal for a White Paper. Report of an independent Task Force (André Dumoulin, Jan Foghelin, Nicole Gnesotto (Chair), Jean-Yves Haine (Rapporteur), François Heisbourg, William Hopkinson, Marc Otte, Tomas Ries, Lothar Rühl, Stefano Silvestri, Rob de Wijk, Hans-Bernhard Weisserth).

Parijs: EU Institute for Security Studies, 2004; 140 blz.; ISBN: 92-9198-056-0

Eerste citaat: 'De eerste vijf jaar van het Europese Veiligheids- en Defensiebeleid (EVDB) zijn de dappere poging geweest van een kleine groep mensen om relevantie te verlenen aan een beleid bij afwezigheid van een strategie,' aldus één van de auteurs (Alexander Rondos) in een bundel opstellen die het EU-Instituut voor Veiligheidsstudies (ISS) medio 2004 uitbracht om de vijfde verjaardag van het EVDB te markeren. Tweede citaat: 'External events outstrip strategies and political will,' schrijft de directeur van het ISS, Nicole Gnesotto, in haar voorwoord bij het rapport dat een onafhankelijke taakgroep van experts in opdracht van de EU medio 2004 onder auspiciën van het ISS uitbracht onder de titel *European Defence – A Proposal for a White Paper*.

Beide citaten kenschetsen te zamen de paradoxale positie waarin het EVDB nu verkeert. De vooruitgang die de Europeanen tot dusver hebben weten te boeken bij de

opbouw van een 'autonoom' veiligheids- en defensiebeleid lijkt hen nu vooral te confronteren met de nog vele resterende tekortkomingen van datzelfde EVDB. De wereld buiten Brussel liegt er niet om: de internationale omgeving wordt steeds chaotischer en gewelddadiger, waarbij de post-moderne maatschappelijke orde die het intraverte Europese integratieproces door de jaren heen heeft mogen opbouwen, intussen onder directe, interne en externe bedreiging kan komen te staan. Daarnaast dreigt de kloof in interoperabiliteit tussen de Amerikaanse en Europese strijdkrachten alsmaar breder te worden. Vijf jaar EVDB zijn dan ook allerminst reden tot zelfgenoegzaamheid. Als politieke inhaaloperatie is het EVDB weliswaar voortvarend op gang gebracht, militair is de EU geenszins in staat oorlogen te voeren en te winnen – een vermogen waar ook de Europeanen omwille van hun autonome veiligheidsaspiraties in de toekomst aan zullen moeten geloven, overigens zonder daarbij hun eigen *acquis* en multilaterale identiteit te verloochenen.

#### Terugblik

Eerst de terugblik, aan de hand van *The First Five Years*. Dit werk biedt een evenwichtige en actuele evaluatie van wat één van de auteurs, *Le Monde*-correspondent (Brussel) Laurent Zecchini, 'the only grand design still left for Europe' noemt. Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel analyseren aan het ISS verbonden onderzoekers

de diverse aspecten van het EVDB, zoals dat zich sinds 1999 ontwikkeld heeft. In het tweede deel geven vijftien persoonlijkheden die in uiteenlopende hoedanigheden bij het EVDB betrokken waren – politici, hoge EU-ambtenaren, officieren, academici, industriëlen en journalisten – hun respectieve zienswijzen. Deze formule biedt de lezer een doorwrochte ontleding van het EVDB, in combinatie met een breed palet aan meningen over betekenis en toekomstperspectief van de Europese veiligheidsaspiraties. Een gedetailleerde chronologie van het EVDB tot dusver – van het Verdrag van Maastricht in 1991 tot eind juni 2004 – en korte informatieve biografieën van de auteurs dragen verder bij aan de leesbaarheid van dit boek, dat intussen een standaard naslagwerk over het EVDB moet zijn geworden.

Het boek opent met, uiteraard, een voorwoord van de man die sinds oktober 1999 het gezicht van het EVDB is, Javier Solana. In een evenwichtig betoog somt Solana de wel zeer vele uitdagingen op waaraan het EVDB in de toekomst zal moeten zien te voldoen. Maar zal het EVDB bij een verder uitbreidende Unie wel 'both common and effective, egalitarian and differentiated' kunnen blijven? Intussen kan Solana enigszins tevreden terugkijken op de snelle optuiging van het EVDB gedurende de afgelopen vijf jaar, met de aanvaarding in december 2003 van een Europese Veiligheidsstrategie – het 'strategische identiteitsbewijs van de EU', in

de woorden van Solana – als voorlopig conceptueel hoogtepunt. Solana neemt het zoals het hoort ook op voor de transatlantische band, maar dan wel een band die 'zich aan de evoluerende internationale omgeving weet aan te passen'.

Op Solana's voorwoord volgt een introductie van de hand van de Franse directeur van het ISS, Nicole Gnesotto. Daarin worden de vele dilemma's en paradoxen waaraan het EVDB nu en in de toekomst blootstaat, op scherpe, cartesiaanse wijze uiteengezet. Nadrukkelijk signaleert Gnesotto een groeiende kloof tussen het Amerikaanse veiligheidsbeleid en dat van de NAVO, hetgeen weer niet zonder gevolgen kan blijven voor het EVDB. Deze introductie zet de toon voor de rest van het boek, in het bijzonder het eerste, analytische deel. In zeven goed geschreven bijdragen worden de prestaties van 'vijf jaar EVDB' vanuit diverse invalshoeken behandeld: historisch, institutioneel/constitutioneel, militair-operationeel, materieel en Atlantisch. De auteurs blijven sober in hun analyses; ze hebben vooral voldoende oog voor de tekortkomingen en kwetsbaarheden van het EVDB. Hun diagnose: gebrek aan snel inzetbare eenheden met voldoende militair-operationele capaciteiten, verspilling van op zich zelf al krappe defensiebegrotingen ten gevolge van duplicatie, versnippering en verkeerde prioriteitenstellingen bij materieelaanschafprogramma's en R&D, maar ook wankelmoedigheid bij inzet van militair geweld zullen de geloofwaardigheid van het EVDB in het hogere deel van het geweldspectrum voorlopig nog wel in twijfel blijven trekken. Anderzijds wordt erop gewezen (Jean-Yves Haine) dat het EVDB, net als het gehele Europese integratieproces, zich nu eenmaal van crisis tot crisis ontwikkelt, waarbij niet zozeer blauwdrukken maar veeleer uit

specifieke omstandigheden geboren specifieke behoeften de opbouw van het EVDB en zijn operaties blijken te drijven ('necessity creates the organ', Martin Ortega). Dank zij deze pragmatische dynamiek zou het EVDB verder moeten kunnen rijpen, aldus Haine.

In zijn twee verhelderende bijdragen over de werking van het EVDB en over de betekenis van de Europese Grondwet voor het EVDB wijst Antonio Missiroli erop dat op een aantal punten (Europees Defensie Agentschap; 'battle group'-concept; solidariteitsclausule tegen het terrorisme) vooruit wordt gelopen op de implementatie van de Europese Grondwet. Van die grondwet kan in ieder geval al worden vastgesteld dat zij op nationale soevereiniteitsoverwingen berustende inperkingen op het EVDB opruimt of mitigeert. Daarmee wordt een gunstige juridisch-politieke context geschapen voor verdere ontwikkeling van de – nu nog grotendeels oningevulde – concepten 'nauwere samenwerking' (Art. I-44) en 'permanent gestructureerde samenwerking' (Art. I-41, lid 6). Veel aandacht krijgt natuurlijk ook de immer delicate relatie tussen het EVDB en de NAVO: hoe veel Europese 'autonomie' kan het primaat van de NAVO verdragen? De zoektocht naar het juiste evenwicht tussen EVDB en NAVO zal nog wel even duren, aldus Haine in zijn bijdrage over de soms byzantijnse wijze waarop Amerikanen en Europeanen elkaar op veiligheidsgebied in de houdgreep kunnen houden. Treffend zou zijn conclusie weleens kunnen zijn dat wij ons niet zozeer over een vermeende Europese ontkoppeling van de NAVO zorgen zouden moeten maken, maar veeleer over een dreigende Amerikaanse vervreemding van de NAVO. Hoe dan ook, de Europeanen hebben geen andere optie dan hier verantwoordelijkheid te blijven nemen, waarbij de vier bescheiden

operaties die de EU in 2003-2004 op touw wist te zetten alvast een nuttig leerproces zijn geweest (Gustav Lindstrom). Intussen is de EU al aan haar volgende, en beduidend grotere, uitdaging begonnen: de overname van de SFOR-missie in Bosnië-Herzegovina per december 2004.

Na lezing van deel één kan worden vastgesteld dat het EVDB in vijf jaar tijd inderdaad 'van niets naar iets' is gegaan, waarbij 'iets' ontegenzeggelijk naar 'meer' smaakt. Zeker na de herverkiezing van president Bush lijkt, in de ogen van velen, het EVDB als alternatief voor trouw atlanticisme toekomst te hebben, waarbij evenwel de wens weleens de vader van de gedachte zou kunnen zijn. In elk geval moet geloof in de toekomst van het EVDB nog wel even met de nodige voorbehouden gepaard gaan, zoals de in deel twee opgenomen bijdragen laten zien. Weliswaar erkennen de 'actors and witnesses' van vijf jaar EVDB dat ten aanzien van de politiek-institutionele aankleding van het EVDB intussen het nodige tot stand is gebracht. Anderzijds stellen zij in diverse toonaarden vast dat men er nog (lang) niet is. Zo vindt Carl Bildt (oud-premier van Zweden, oud-vertegenwoordiger van de VN in de Balkan) dat de EU zich vooral op *militaire* crisisbeheersing heeft toegelegd, en dus onvoldoende heeft gedaan aan haar vermogen tot – al dan niet proactief – *politiek* ingrijpen in conflictsituaties, een verwijt dat ook in Martti Ahtisaari's (oud-president van Finland) bijdrage doorklinkt. Dit verwijt lijkt niet meer (geheel) terecht, nu de EU in Macedonië in 2001 en, onlangs, in Oekraïne bewezen heeft wel degelijk slagvaardig tegen politieke implosieverschijnselen te kunnen optreden.

Beide auteurs vertolken enigszins de 'Noordse' kijk op het EVDB, met zijn beduchtheid voor 'militarisering' van het EVDB. Daarnaast menen Bildt en

de oud-topadviseur van Papandreou, Rondos, dat het EVDB zich bij voorkeur op strategische uitdagingen dichterbij huis zou moeten toeleggen – de westelijke Balkan dus, waar de EU inderdaad nog de nodige *unfinished business* moet opknappen.

Wereldomvattender zijn de aspiraties van het EVDB in de visie van Michel Barnier (nu Frans minister van buitenlandse zaken) en de Brit Robert Cooper (topambtenaar bij de EU), die in hun beoordelingen van nut en noodzaak van het EVDB er redelijk goed in slagen binnen de geest van 'St-Malo' te blijven. Wel herinnert Cooper eraan dat de bereidheid zonodig militair geweld aan te wenden, de lakmoesproef van het EVDB blijft: de geweldsdimensie begint nu pas integrerend onderdeel van het EVDB/GBVB te worden, aldus Cooper, die, net als de andere auteurs, de geloofwaardigheid van het EVDB verbindt aan versterking van de Europese expeditionaire en andere militaire vermogens.

Voor een Amerikaans geluid – een Canadese visie ontbreekt helaas – zorgt onderzoeker Philip Gordon. Hij blijkt het EVDB goed gezind te zijn, maar stelt tevens vast dat het niet zozeer de NAVO of de Verenigde Staten maar de Europese geloofwaardigheid is die last zou kunnen krijgen van de opbouw van 'autonome', duplicerende Europese militaire structuren. Zolang immers Europa netto niet beduidend meer aan defensie spendeert, zal duplicatie afgaan van de weinige middelen die de Europeanen militair metterdaad kunnen inzetten ter bestrijding van crises in de wereld. Stevige kritiek krijgt het EVDB van *Financial Times*-correspondent (Brussel) Judy Dempsey, die behalve operationele en financiële tekortkomingen ook onopgeloste conceptuele problemen – vooral in relatie tot de NAVO en de Verenigde Staten – aan de

geloofwaardigheid van het EVDB ziet knagen. Zowel Lamberto Dini (hij was onder meer Italiaanse minister van buitenlandse zaken) als Theo Sommer van *Die Zeit* ziet in de ontwikkeling van het EVDB een duidelijk antwoord op recente dwalingen van het Amerikaans buitenlands en veiligheidsbeleid. Europa moet zijn eigen stempel op de handhaving van internationale vrede en veiligheid durven drukken, waarbij niet zozeer *coalitions of the willing*, maar gevestigde multilaterale instellingen zoals de NAVO en de EU de marsroute moeten bepalen. Ook de overige bijdragen getuigen van zowel steun voor, als realisme over, het EVDB, waarbij het onvermijdelijk is dat de eigen achtergrond van de diverse auteurs hun beschouwingen hier en daar bijkleurt.

#### Vooruitblik

En dan nu de vooruitblik, het voorstel voor een Witboek over de Europese defensie – ik noem het in het vervolg maar 'de proeve' (voor een Witboek). Het gaat hier om een substantieel betoog (bijna 130 bladzijden), dat ongetwijfeld nog de nodige besprekingen zal uitlokken. In dit korte bestek moet worden volstaan met enige hoofdimpresies.

De proeve noemt in haar introductie Solana's Europese Veiligheidsstrategie een 'wake-up call' voor de EU-regeringen, die kennelijk nog onvoldoende acht slaan op de gevolgen van de intussen alom onderkende kloof tussen Europese ambities en Europese middelen. Maar als de Europese Veiligheidsstrategie een 'wake up call' is, dan mag de proeve ronduit als een alarmbel worden getypeerd. Daar waar de Europese veiligheidsstrategie nog vaag blijft over het middelenvraagstuk, wil de proeve volstrekt duidelijk maken waar het op staat, en wel aan de hand van vijf strategische scenario's waarin

militair optreden bepalend is voor de uitkomst. Conclusie: met haar huidige militaire middelen kan de EU slechts één scenario goed aan (grootschalige vredesoperatie) en redt zij zich met enige goede wil zelfstandig uit het tweede scenario (riskante humanitaire interventie). Voor het derde scenario (voorkoming van inzet van massavernietigingswapens) zou de EU de actieve ondersteuning van de Verenigde Staten moeten invoeren, terwijl het vierde scenario (regionale oorlogvoering ter verdediging van Europese strategische belangen) voor de EU praktisch onuitvoerbaar is.

Over het laatste scenario (verdediging van het thuisland), ten slotte, heeft de EU nog weinig nagedacht, laat staan dat zij over een geïntegreerde civiele beschermingscapaciteit beschikt, zoals de Verenigde Staten met hun *Homeland Defense Department* sinds '9/11' wél hebben. De huidige maatregelen ter opheffing van de talrijke Europese militaire tekortkomingen (European Capabilities Action Plan; Capabilities Improvement Mechanism) sorteren onvoldoende effect, omdat zij niet van bovenaf door de EU aan de nationale regeringen kunnen worden opgelegd en omdat bestaande, overigens te krappe, budgetten niet doordacht worden ingezet.

Hoe verplichtend en hoe duur moet, resp. mag, het EVDB van de EU-lidstaten worden? Op deze politiek brisante vragen geeft de proeve helaas geen duidelijk antwoord. Intussen moeten de militaire tekortkomingen wel worden opgelost. Daartoe zoekt de proeve het niet alleen in verdere versterking van de expeditionaire vermogens van de Europese strijdkrachten, maar ook in verdere optuiging van het EVDB. Meest in het oog springend zijn voorstellen voor oprichting van een Europees permanent strategisch hoofdkwartier,

Europese parate kerneenheden voor gevechtsinzet, een Europese Raad van ministers van Defensie, een Europese Defensie Academie ter verbreiding van een gemeenschappelijke Europese 'veiligheids- en defensiecultuur' en invoering van een Europees transformatieconcept naar analogie van NAVO's *Allied Command Transformation*. Na alle commotie in 2003 over vestiging van een 'duplicerend' Europees hoofdkwartier in Tervuren lijken deze ideeën borg te staan voor verhitte discussies onder Europeanen. De Amerikaanse reactie laat zich raden. In elk geval wil de proeve de dynamiek van het EVDB verder de ruimte geven, waarbij zowel positieve als negatieve factoren meespelen: Europa's eigen roeping in de wereld,

transatlantische solidariteitsoverwegingen, maar ook de verslechterende internationale situatie, de overbelasting van de Amerikaanse krijgsmacht en unilateralistisch Amerikaans optreden dat niet onbeantwoord kan blijven.

De poging de schone aspiraties zoals vervat in de Europese Veiligheidsstrategie in hun militaire implicaties door te denken, geeft blijk van een *no nonsense*-benadering die het EVDB zeker goed zal kunnen gebruiken. Van anti-americanisme kunnen de opstellers niet worden beticht, wél voorzien zij een verminderde 'scope for transatlantic partnership in addressing common problems' – minder goed nieuws voor de NAVO, met andere woorden. Het is natuurlijk de vraag of

het gedachtengoed van deze proeve – die wijselijk niet morrelt aan de bestaande politieke en institutionele context van het EVDB – zal mogen uitgroeien tot een volwaardig, officieel Europees Defensie Witboek, zoals de auteurs in hun laatste aanbeveling hopen. Uiteindelijk zal het EVDB, wanneer al het goede denkwerk eenmaal zal zijn verricht, het voor haar verdere profilering vooral moeten hebben van politieke wil en doordacht leiderschap bij de EU-regeringen zelf.

M. Bentinck

Marc Bentinck is ambtenaar bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, tijdelijk gedetacheerd bij het Instituut Clingendael.

## Ethica en Ontwikkeling

**Des Gasper:**

**The Ethics of Development. From Economism to Human Development.**

Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004; xvi + 255 blz.; € 26,50; ISBN 0-7486-1058-8

Ontwikkelingswerkers worden steeds vaker op pad gestuurd met een 'plichtenleer' in hun tas. Net als dokters en advocaten hebben zij zich te houden aan een beroepsethiek. In zulke handleidingen staat bijvoorbeeld dat hun organisatie niet meedoet aan corruptie. Of, positiever geformuleerd, dat hun organisatie specifiek ijvert voor het respecteren van een aantal concrete mensenrechten.

Dergelijke documenten verwijzen vaak onder meer naar de OESO-Conventie waarin is afgesproken corruptie tegen te gaan; deze conventie is

trouwens reeds in een aantal nationale wetgevingen opgenomen. Verder zijn er de Europese en Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en andere op religieuze, morele of ethische principes gestoelde verklaringen. Ook hebben sommige niet-gouvernementele organisaties (NGO's), onderzoeksinstituten of vergelijkbare rechtspersonen al een eigen 'bijbel' van wat kan en mag en niet kan en niet mag.

Maar wie verwacht dat dit boek van Des Gasper, Associate Professor of Public Policy aan het Institute of Social Studies in Den Haag, over het thema van de plichtenleer van de ontwikkelingswerker zal gaan, maakt een grote vergissing. Het onderwerp van dit boek is veel breder, het gaat hier over de ethiek – in de ruime betekenis van het woord – van de ontwikkeling

– eveneens in de ruime betekenis van het woord.

Ethiek en ontwikkeling worden bij elkaar gebracht in een breed multidisciplinair verband. De auteur speurt in de eerste hoofdstukken naar de diepere betekenis van 'ontwikkeling'. De rode draad daarbij is de zo noodzakelijke verruiming van de economische analyse, meer bepaald de verbreding van 'economische groei' als ontwikkelingsindicator. Ontwikkeling is een sociaal en 'humanistisch' begrip, dat naar de vervulling van menselijke behoeften verwijst en veel meer omvat dan de vervaardiging en aanschaf van goederen en diensten.

Vandaar brengt de auteur de lezer bij ethische concepten, zoals rechtvaardigheid (*equity*) en vervulling van menselijke 'basisbehoeften' (*basic needs*), en zo naar de juiste invulling

of invullingen van de term 'menselijke ontwikkeling'. De stap is klein naar de redactie van *Human Development Reports*, het verslag van de wijze waarop mensenrechten, onderwijs, gezondheidszorg en zo meer in een bepaald land gerespecteerd worden.

Daarna zoekt de auteur naar de verhouding tussen geweld, oorlog en rampen enerzijds en ontwikkeling anderzijds. Zo verzamelt hij gaandeweg de bouwstenen van een soort normatieve ontwikkelingsleer, een logisch en normatief kader voor 'ontwikkeling', waar dan ook ter wereld. Uiteraard gaat het over ontwikkelingslanden, maar niet alleen daarover. Een rode draad in het boek is een niet aflatende inspanning om uit het al te beperkend economisch interpretatiekader te breken.

De centrale positie van auteurs als Sen en Nussbaum in dit boek duidt op de vaste overtuiging dat 'economisme' (vasthouden aan materiële welvaartstoename) als indicator hoort samen te gaan met sociale, educatieve, gezondheids- en culturele indicatoren om van een richtinggevende 'ontwik-

keling' te kunnen spreken.

Een tegenvaller is dat dit boek een te veelvuldige en langdradige opsomming biedt van allerhande theorieën, subtheorieën en uitspraken van ontwikkelingsdeskundigen. Het valt niet mee in dit boek het bos door de bomen te zien. Wellicht ongewild komt de auteur er daardoor ook niet toe enige vaste praktische en bruikbare grond onder de voeten te krijgen.

Opmerkelijk is zijn poging in het multidisciplinair verband dat hij voorstaat ook de psychologie te betrekken in de hoofdstukken over menselijke behoeften, de hiërarchie daarin volgens Maslow, en de gevolgen van trauma's – na onder meer oorlogen en andere geweldsituaties – op de ontwikkeling van mensen en gemeenschappen. Maar in dit verband wordt overigens een verwijzing gemist naar een auteur als Vamik Volkan, de stichter van het 'Center for the Study of Mind and Human Interaction', die baanbrekend onderzoek heeft verricht naar etnische conflicten in Bosnië, Turkije en elders. Des Gasper zet zich wel aan de taak van de noodzakelijke verbreding van

het kader, maar hij doet dat als het ware met de hakken in het zand.

Gelukkig erkent de auteur zelf de grenzen van zijn werk – onderzoek naar een theoretisch kader om ontwikkelingsproblemen in een ethisch perspectief te plaatsen – en verwijst hij trouwens ook duidelijk naar de behoefte om aan ontwikkelingsdeskundigen iets praktisch te bieden, als het om rechten en plichten in de sfeer van het formuleren, uitvoeren, volgen en evalueren van ontwikkelingsprojecten gaat.

En zo komt uiteraard en vanzelf de vraag naar een soort algemeen geldende plichtenleer, toegepast op ontwikkelingswerk, naar boven. Daarvoor is het wachten op een volgend boek.

*Karel van Hoestenbergh* &  
*Anne Timmer*

Karel van Hoestenbergh is ontwikkelingseconoom; Anne Timmer is psycholoog. Zij wonen en werken in Tanzania.

## Herpolitisering van het ontwikkelingsdebat

**Hans Beerends & Marc Broere.**

**De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit.**

Amsterdam: KIT Publishers, 2004; 269 blz.;  
€ 18,95; ISBN: 90-6832-545-0

Er is altijd wel reden voor een feestje. Zo greep in 1999 het ministerie van Buitenlandse Zaken het veronderstelde vijftigjarig bestaan van 'ontwikkelingssamenwerking' aan voor de organisatie van een aantal

festiviteiten. Een in vrolijke kleuren geschilderde bus reed door Nederland om de burgers ervan te overtuigen dat 'hulp helpt' en T-shirtjes met die tekst opgedrukt werden kwistig uitgedeeld. Voor het serieuze werk, een lijvige en wetenschappelijke studie over de geschiedenis van de Nederlandse OS in de voorgaande vijftig jaar, was ook ruimte. Een gezelschap van gepensioneerde topambtenaren en vakdeskundige wetenschapslieden

ging, met personele en financiële ondersteuning van het ministerie, aan de slag. Het werd een zware bevaling. En toen het kind er eenmaal was, vond bijna niemand het een mooie baby. De minister behandelde het met stiefmoederlijke kilte, recensenten vonden het te veel een (negatief!) verhaal van 'Haagse ego's' (tja, die topambtenaren) en sommige wetenschapslieden vonden het maar niks dat zij niet zelf mee hadden mogen

doen of dat hun bijdragen waren afgewezen. Ronduit verontwaardigde geluiden klonken uit de wereld van de Nederlandse ontwikkelingswerkers zelf, de mensen die, naar hun zeggen, altijd het echte werk hadden gedaan. In dit boek herkenden zij zichzelf niet, dit werk ging niet over hen, noch over datgene waar zij zich in al die jaren zo mee verbonden hadden gevoeld.\*

Zo'n reactie is niet ongebruikelijk. Spanningen tussen een historisch zelfbeeld en de bevindingen van een historisch onderzoeker zijn onvermijdelijk. Geschiedschrijving zegt natuurlijk per definitie meer over degene die het opschrijft en over de tijd waarin hij leeft, dan over 'wie es eigenlijk geweest'. Dat is een dooddoener, maar wel een ware dooddoener. Als er de laatste tijd één boek verschenen is waaruit dat blijkt, dan is het wel *De bewogen beweging, een halve eeuw mondiale solidariteit*. De auteurs Hans Beerends en Marc Broere maken geen geheim van hun betrokkenheid bij hun onderwerp. Integendeel, die spettert van de bladzijden. Hun geschiedenis van de 'Nederlandse derdewereldbeweging' zal in eigen kring dan ook ongetwijfeld goed ontvangen worden. Bij menigeen die zich de afgelopen vijftig jaar bezighield met 'solidariteitsacties, bewustwording en de internationale strijd tegen honger en onderdrukking', zal dit boek erin gaan als het spreekwoordelijke godswaard in een ouderling.

Dat maakt het een fascinerend boek. Het biedt een inkijkje in een wereld waarvan velen inmiddels dachten dat die goeddeels is verdwenen en waar dus met enige nostalgie naar teruggekeken kan worden. Want iedereen van een zekere leeftijd herinnert zich natuurlijk nog wel iets van acties over honger in India of Afrika of die ophef over de moord op vier Nederlandse journalisten in El Salvador. Maar behoort de derdewereld-

beweging werkelijk tot het verleden? De auteurs doen in ieder geval hun uiterste best het tegendeel aan te tonen.

Het boek is toegankelijk en met vaardige pen geschreven en Beerends en Broere geven er blijk van ook goed op de hoogte te zijn van de thans bestaande controversen (rond armoedebestrijding, goed bestuur en duurzaamheid, enz.) binnen het huidige OS-beleid en de dilemma's die zich in voorafgaande jaren op dat terrein hebben voorgedaan. Ook de derdewereldbeweging zelf sparen zij niet. Inconsequenties uit het verleden worden eerlijk opgebiecht. Hun neiging tot enige simplificatie daarbij zal bij sommigen irritatie wekken, maar wat mij betreft wordt hun dat vergeven, want dat leest soms juist heel verfrissend.

Maar biedt het boek een op wetenschappelijke basis rustende genuanceerde analyse van wat die derdewereldbeweging nu eigenlijk precies *maatschappelijk* inhield in het naoorlogse Nederland? Begrijpen we nu meer van de *betekenis* (we praten hier niet over het *resultaat*) van het niet aflatende streven naar gerechtigheid voor alle arme en onderdrukte mensen in de wereld?

Het antwoord op de eerste vraag is 'neen'. De verklaring daarvoor is simpel. Het betreft hier namelijk geen echt studieboek, maar een uitgesproken actie pamflet. Het is een oproep tot hernieuwde betrokkenheid, tot nieuwe gedrevenheid, bezieling en inzet voor het grote doel: de uitbanning van armoede en ongelijkheid in deze wereld, de verheffing van de verpauperde volksmassa's waar ook op deze aarde en de definitieve uitdrijving van het kwaad. Die roep is messianistisch van aard en diep religieus van gedachte en toon, kortom, het is niets anders dan de openbaring van een geloof. Daarom is er wel antwoord op

de tweede vraag en dat luidt 'ja'.

Het opvallende is dat de auteurs in hun betoog kennelijk onbewust zelf alle elementen aandragen die onderstrepen dat zij aanhangers zijn van een echte, en voor henzelf enige ware, religie. Andere 'religies' (bijvoorbeeld die van de paus in Rome, die van de Heidelberger Catechismus of die van de 'vrije markt') worden verketterd, er is een echt credo ('de drijvende kracht in de geschiedenis is het streven naar een rechtvaardige wereld'), er zijn heiligen (o.a. CPN-beroepsactievoerder Piet Nak), profeten (Jan Pronk) en er zijn gevallen engelen (Evelien Herfkens) en zelfs regelrechte demonen (natuurlijk Pim Fortuyn en George Bush, maar ook Ciska Dresselhuys en minister Verdonk). Als klap op de vuurpijl is er achter in het boek (in plaats van een verantwoording) een lijst met 'aanbevolen literatuur'. Mijnheer pastoor en dominee hadden het niet beter kunnen doen!

Vreemd is die religieuze verpakking niet wanneer je kijkt naar de oorsprong van het Nederlandse denken over de Derde Wereld, ontwikkeling en armoede. De auteurs verdienen een compliment voor de glasheldere wijze waarop zij dat uiteenzetten. Het begon allemaal in de jaren vijftig met de Pleinpreken van pater Simon Jelsma, met in zijn kielzog een proces van doorbraak-katholieken (en later ook protestanten), die uiteindelijk hun thuisbasis vonden aan de linkerkant van het Nederlandse politieke spectrum. Hier rustte en rust het draagvlak voor Nederlandse ontwikkelings samenwerking, hier kwam de derdewereldbeweging op den duur samen met de protestbeweging in de jaren zestig, de vrouwenbeweging, milieubeweging, de krakers in Amsterdam en tegenwoordig de 'anti-globalisten', die zichzelf (volgens de auteurs) liever 'anders-globalisten' noemen of nog beter (volgens profes-

sor Bas de Gaay Fortman) anders-mondialisten. Want het verzet tegen de huidige globalisering, het proces dat de schrijnend onrechtvaardige verdeling van de welvaart op de wereld niet alleen in stand houdt maar zelfs versterkt, vormt nu de kern van de nieuwe agenda van de derdewereldbeweging.

Het is de verdienste van de auteurs dat zij deze (ik zou bijna zeggen 'blijde') boodschap helder voor het voetlicht brengen. Je kunt het er wel of niet mee eens zijn, of je ergeren aan het toontje van 'gelijk hebben', maar het is in ieder geval een 'statement', om maar eens een modewoord te bezigen. En zij draaien niet om de hete brei heen. Net op het moment dat je al lezend je

begint af te vragen wie de afgelopen vijftig jaar dat in godsnaam toch allemaal betaald heeft, nemen ze je de wind uit de zeilen. Stel je die vraag, dan behoort je namelijk tot die 'populisten', die 'ongehinderd mogen schelden op de bodemloze putten waarin ons goede geld verdwijnt'. Nu ja, dan zwijg ik maar deemoedig en beschaamd.

Want uiteindelijk is ook de auteurs en hun derdewereldbeweging niets menselijks vreemd. Toen in september 2003 tijdens de onderhandelingsronde van de WTO te Cancún (Mexico) een grote groep derdewereldlanden onder aanvoering van meer ontwikkelde landen als China, India en Brazilië één blok vormde tegen de Verenigde Staten en Europa, vierden

in Amsterdam de actievoerders van platform Cancún de hele nacht feest vanwege de 'overwinning van de Derde Wereld'. Zo zie je maar, er is altijd wel reden voor een feestje.

*Bert van der Zwan*

### **Noot**

\* Het betreft de bundel *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (red. J.A. Neckers & P.A.M. Malcontent), in dit blad besproken in november 1999, blz. 624-626.

*Bert van der Zwan* is werkzaam bij de afdeling Strategische Beleidsplanning (SPL) van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

## **Wereldvoedselvraagstukken kundig geserveerd**

**Robert Schoonheydt en Siska Waelkens (red.):**

**Voedsel voor 9 miljard mensen. Perspectieven op landbouw en wereldvoedselvoorziening.**

*Leuven: LannooCampus, 2004; 190 blz. + cd-rom; € 19,95; ISBN: 90-209-5695-7*

In het 'Ten geleide' doet de bisschop van Brugge uit de doeken hoe deze bundel tot stand is gekomen. Tijdens bezoeken in de Derde Wereld en door contacten met missionarissen en hulporganisaties viel hem de centrale rol van de voedselvoorziening steeds weer op, met als sleutelvraag: Wat zijn de oplossingen voor de miljoenen mensen die voortdurend ondervoed zijn? In gesprekken met staf van de Katholieke Universiteit Leuven ontstond het idee een publikatie samen te stellen die een overzicht zou bieden van alle (!) problemen, voor de niet-specialiseerde lezer. De eindredac-

teur is wat realistischer en bescheidener in zijn voorwoord en beperkt zich tot een discussie over voedselproductie en -vraag, beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, de kwaliteit van voedsel en de rol van instituties.

Het boek zelf bestaat uit twee delen: het voedselvraagstuk ingebed in marktwerking en beleid, verzorgd door economen; en een reeks meer technische bijdragen over voedselproductie *sec* en de draagkracht van natuurlijke hulpbronnen, vanuit een agronomische achtergrond. Het eerste hoofdstuk steekt meteen van wal, door te peneren dat de wereld in staat is genoeg voedsel voor iedereen te produceren, maar dat onvoldoende koopkracht verhindert dat eenieder ook goed gevoed is. De kernvraag is hiermee teruggebracht tot wie in de volgende decennia gevoed zal

worden, onder welke voorwaarden en hoe. Deze vragen zijn thematisch uitgewerkt. Bevolkingsgroei wordt uitgelegd door de demografische transitie te behandelen en via Malthus terecht te komen bij de theorie van Boserup, die beweerde dat hoge bevolkingsdruk ook tot landbouwintensivering kan leiden. De historische groeipaden van de landbouwproductiviteit in vele landen (maar niet in sub-Sahara Afrika) laten de empirische relevantie hiervan ook zien. In sub-Sahara Afrika, anders dan in Azië in de jaren zestig en zeventig, heeft geen groene revolutie plaatsgevonden. Op de diepere redenen waarom aan de voorwaarden van landbouwintensivering niet is voldaan (een relevante onderzoeksvraag, die kan bijdragen aan een verklaring waarom ontwikkeling in Afrika zo achterblijft), gaat de auteur

helaas niet in. Stagnerende landbouwproductie is op zich zelf geen voldoende reden om ondervoeding te verklaren. De *entitlement*-theorie van Sen, consequent de 'aanspraaktheorie' genoemd, laat zien dat voedselzekerheid verklaard kan worden uit de economische en sociale activiteiten die een individu ter beschikking heeft, te onderscheiden in fysisch, menselijk en sociaal kapitaal. Voedselonzeker en armen zijn in de regel beperkt in die drie vormen van kapitaal.

Een interessant en actueel aspect van de vraag naar voedsel is de zogenaamde *vleesrevolutie* in ontwikkelingslanden, verwijzend naar recent IFPRI-onderzoek. Na het overschrijden van een inkomensdrempel van 1.000 euro per hoofd per jaar neemt de vleesconsumptie, die onder die grens ongeveer een constante groei is, proportioneel met het inkomen toe (eigen onderzoek bevestigt dit patroon bij een drempelwaarde van \$ 2.000). Sterk stijgende inkomens in lage-inkomenslanden leiden dus tot het exploderen van de vraag naar vlees, met China als bekend voorbeeld. Dit heeft vooral gevolgen voor de vraag naar veevoer, omdat de graan/vlees-ratio (in kg per kg) hoog is. De auteurs hadden nog kunnen benadrukken dat deze ratio's in ontwikkelingslanden ongeveer de helft zijn van die in de rijke landen en dat de sterk stijgende vleesvraag noodzakelijkerwijs tot intensivering van de voedertechnologie, en dus hogere ratio's, zal leiden. De druk op de voedergraanmarkten zal hiermee nog meer toenemen dan de gangbare studies, die deze transitie niet meenemen, suggereren.

Deze druk op de hulpbronnen is een logische overgang naar een discussie over *duurzaamheid, ecologie en milieu*. Zonder al te diep te graven geeft de auteur een heldere bespreking van de diverse aspecten van duurzaam-

heid. Hij betoogt dat het marktfalen hierin bestaat dat de huidige generatie beslissingen neemt over de toekomst zonder dat de toekomstige generaties hierover gehoord kunnen worden, laat staan kunnen meebeslissen. Overheidsingrijpen is dus gerechtvaardigd en nodig, want uit de literatuur is bekend dat *efficiency* en het completeren van markten alleen niet voldoende zijn. De lezer krijgt overigens geen inzicht in het ontwerp van de instituties die duurzaamheid zoals hier gedefinieerd zouden bevorderen.

Ook het onderwerp van *globalisering* wordt met een summier schets van de liberalisatietendensen op de internationale markten afgedaan. Ontwikkelingslanden zouden hiermee moeten omgaan door vooral de eigen landbouw te ontwikkelen, in de eerste plaats voor de eigen markt. Biotechnologie kan hierbij veel bijdragen, waarbij de ethische en milieuproblemen enigszins obliagaat worden afgedaan.

Voor de vraag wie er gevoed gaat worden en hoe, refereert het boek aan modelstudies van het IFPRI, de zg. '2020- projecties'. Het beeld van de wereldvoedselvoorziening komt in grote lijnen overeen met uitkomsten van andere modellen: geleidelijke verbetering van de voedingssituatie in de wereld, met uitzondering van sub-Sahara Afrika, waar het IFPRI-model, gebaseerd op ondervoeding bij kinderen, een forse achteruitgang signaleert. De oplossing die het boek op diverse plaatsen propageert, bestaat uit verbetering van technologie, investering in de landbouwsector, additionele fondsen voor onderzoek en voorlichting, dit alles onder de veronderstelling van *good governance*.

Het volgende hoofdstuk gaat wat dieper in op de rol van het beleid, vooral de onderhandelingen binnen de WTO, ingeleid door een korte schets van de voedselsituatie in rijke landen ('teveel') en in ontwikkelings-

landen ('tekort'). Het geeft ook een historisch overzicht van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de Europese Unie, voorafgegaan door een terugblik op het landbouwbeleid in België over ruim honderd jaar. In de sectie over mondialisering wordt kort ingegaan op belangrijke processen, zoals de dynamische effecten van handel, de rol van migratie (maar zonder de fundamentele liberalisatievraag te bespreken of, in de geest van de WTO, afscherming van de arbeidsmarkt compensatiebetalingen rechtvaardigt), de rol van kapitaalstromen en hulp. Dit deel is meer een *tour d'horizon* met beperkt uitzicht dan een hecht betoog en duplicceert ten dele het voorafgaande hoofdstuk.

De vijf kortere bijdragen in het tweede deel zijn enigszins teleurstellend. In voornamelijk kwalitatieve en beschrijvende stijl bespreken de auteurs diverse aspecten van landbouwproductie (voedselproductie en landbouwsystemen in westerse landen en tropische ontwikkelingslanden; de draagkracht van land en water; de bijdrage van dierlijke producten; en de potentie van genetisch gemodificeerde gewassen). Zo nu en dan is er een uitstapje naar beleid dat soms wat geforceerd of zelfs misplaatst aandoet. Aardig is wel de aandacht besteed aan de opkomst van de aquacultuur, gezien de eerdere discussie over de exploderende vraag naar vlees. Toch voegen deze bijdragen relatief weinig toe aan het tot dusver geserveerde. Wat meer redactionele regie had wel gemogen en een traditionele volgorde van onderwerpen (demografie; landbouwproductie voor groeiende bevolking; *resources*; vraag naar voedsel en voeding; rol van beleid) zou een betere verhaallijn geven. Nu ontbreekt een afsluitend en concluderend slotbetoog, terwijl een epiloog over, bijvoorbeeld, 'the rights of the poor', goed in deze bundel had gepast.

Dat is jammer, want het is een vlot geschreven werk, in de goede Belgische traditie met weinig leenwoorden (ook al oogt de 'Dahwah'-ontwikkelingsronde wel erg puriteins). De meeste belangrijke onderwerpen en relevante theorievorming komen wel aan de orde, hoogstens komt de behandeling van de wereldvoedselvoorziening zelf wat gedateerd over. Een aantal moderne onderwerpen en belangrijke *drivers* ontbreken, zoals verhoging van produktstandaards als alternatief voor tariefbescherming, verticale integratie en concentratie van de verwerkende en toeleveringsindustrie, de coherentiediscussie en

de concurrentie tussen voedselproductie en biomassa voor energie, wanneer fossiele brandstoffen schaars worden.

Ten slotte is er nog een inhoudelijk bezwaar. De auteurs hebben zonder uitzondering veel vertrouwen in een primair op de landbouw gerichte groeistrategie en zien landbouw als motor voor ontwikkeling. Nergens wordt uitgelegd hoe door de stijgende produktiviteit van de landbouwsector (landbouwprijzen plagen dan te dalen) de sectoren buiten de landbouw de vrijgekomen arbeid gaan opnemen, hoe de voorzieningen voor de benodigde investeringen

worden gemobiliseerd en waarom de dienstensector blijkbaar wel zo goed functioneert, dat de benodigde *inputs* (zaaigoed, kunstmest, pesticiden, voorlichting) worden geleverd. Maar voor de niet-gespecialiseerde lezer blijft het een toegankelijke inleiding tot de problematiek van de wereldvoedselvoorziening, zo niet in alle dan toch in veel van haar aspecten.

Max Merbis

M.D. Merbis is verbonden aan de Stichting Onderzoek Wereldvoedselvoorziening van de Vrije Universiteit Amsterdam.

## Geografisch speelveld Europa

**B. de Pater, T. Beneker en W. Buunk (red.): Europa. Ruimtelijke samenhang en verscheidenheid in de Europese Unie.**

Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2004; 262 blz.; € 24,50; ISBN: 90 232 4005 7

Europa is de hoofdtitel van dit sociaal-geografisch boek. Gewoon Europa. Met een ondertitel die de kern van de discipline weergeeft. Iedere meer specifieke ondertitel zou dit veelzijdig boek te kort doen. Onderwerpen als natuur en landbouwbeleid, stedelijke problematiek, economische en infrastructurele netwerken, regionale welvaartsverschillen, migratie, en meervoudige territoriale identiteiten in Europa, worden erin besproken. De economische geografie, de stadsgeografie en planologie krijgen veel aandacht. Het is jammer dat minder dan een tiende van het boek aan de politieke geografie gewijd is. De internationale betrekkingen krijgen nage-

noeg geen aandacht: geen bespreking van (de afwezigheid van) een gezamenlijk Europees buitenlands beleid. En niet veel aandacht wordt besteed aan etnische en territoriale conflicten. Het Europese continent kenmerkt zich immers niet alleen door welvaart en harmonie. De conflicten in Baskenland en Noord-Ierland zijn voorbeelden op EU-grondgebied. Noord-Cyprus is voorbeeld van een territoriaal conflict van een EU-lidstaat met een kandidaat-lid, Turkije. De conflicten in Bosnië en Kosovo zijn voorbeelden buiten het EU-grondgebied.

Behalve deze tekortkomingen is er niets op dit boek aan te merken. De auteurs, redactie en uitgever hebben er een voortreffelijke bijdrage aan de sociale wetenschappen in Nederland mee geleverd. Academische boeken in de sociale wetenschappen die in Nederland en België worden onderzocht en bestudeerd, zijn nu vaak Engelstalig. Ook schrijven Nederlandse en Vlaamse wetenschapslieden

vaak zelf in het Engels. Hantering van de Nederlandse taal maakt dit boek niet alleen toegankelijker voor de Nederlandstalige lezers, maar schept ook een vertrouwelijke band tussen de lezer en het object. Zo hebben de auteurs getracht Nederlandstalige Europeanen letterlijk en figuurlijk dichter tot Europa te brengen.

Al in het eerste hoofdstuk parafeert de oriëntalisme-theorie van Edward Said (1935-2003), die het vrije progressieve Westen, met nadruk op Europa, tegenover het Midden- en Nabije Oosten zet. Hier wordt de geografische beeldvorming van Europa besproken. Het Oosten zoals het wordt gepresenteerd, is bij Said vooral een verbeelding van de Westering. Niet alleen voor het Midden- en Nabije Oosten beschikt de Westering over een verbeeldingsvolle geografie, maar ook voor andere culturen en regio's, zoals Afrika. Het beeld dat wordt neergezet hoeft natuurlijk niet op de werkelijkheid te berusten, maar

het feit dat de 'ander' wordt verbeeld, betekent tegelijkertijd dat er ook een 'wij' bestaat. Het is nooit 'zij' zonder dat er sprake is van 'wij'.

Maar wie zijn wij, als deze vraag uit het perspectief van een Europeaan wordt gesteld? Er is geen ondubbelzinnig antwoord op die vraag. De kracht van het boek bestaat juist uit de behandeling van deze vraag zonder tot een dergelijk antwoord te komen. Inderdaad, als de 'ander' een verbeelding is, dan kan Europa ook een verbeelding zijn. Mensen verschillen nu eenmaal van mening over de vraag wat Europa is, of niet is. Ook werd in uiteenlopende tijden anders over het denkbeeld Europa gedacht. De grenzen van Europa zijn op zich zelf niet erg belangrijk. De buitengrenzen van Europa zijn altijd al onduidelijk geweest, en dat zullen

ze ook in de toekomst blijven. Tegelijk verliezen de onderlinge grenzen van de EU-lidstaten steeds meer aan betekenis.

Dit boek is heel geschikt om mensen tot besef te brengen dat Europa als geografische grootheid meer is dan alleen een naam, oppervlakte en mensen die erop wonen. Er is ook sprake van interne dynamiek, en waar dynamiek is, is ook ontwikkeling. Veranderingen worden letterlijk en figuurlijk in kaart gebracht. Ook maakt dit boek duidelijk dat Europa geen eenheid is: Europa is een meervoudig begrip. Europa bestaat niet alleen uit allerlei staten, maar ook uit concurrerende steden, regio's, havens, luchthavens, bedrijven. Al deze politieke en economische actoren hebben meer dan soms tegenstrijdige belangen.

Er is niet alleen verscheidenheid,

maar er is ook eenheid, althans een poging daartoe. De Europese Unie manifesteert het streven van Europese staten tot eenwording en integratie. Paradoxaal genoeg zorgen dezelfde begrippen voor polarisatie vanwege uiteenlopende interpretaties. Tegelijkertijd is de Europese Unie een forum ter pacificatie en verzoening van deze concurrerende en vaak tegenstrijdige belangen en visies. Kortom, de Europese Unie kan het beste worden gekenmerkt door 'verscheidenheid in eenheid'.

*Babak Rezvani*

**Babak Rezvani** studeerde sociale wetenschappen en internationale betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij doet thans onderzoek naar het gedrag van jonge Iraanse migranten in Nederland.

## Nieuw Clingendael Essay

### **Decision-making by the Security Council: *Terrorist acts which threaten international peace and security, 1989-2004.***

A Survey of Resolutions

Dick A. Leurdijk  
Geert Steeghs

In the aftermath of the terror attacks on the United States on 11 September 2001, the issue of terrorism and counter-terrorism has been put in the forefront of the international political agenda. In the context of an evolving international cooperation, the United Nations, among others, played an active role, both in reinvigorating the right to self-defence and in taking new initiatives, such as the adoption of Security Council Resolution 1373, in September 2001. This survey, however, shows that the fight against international terrorism was already an issue within the UN long before the events of '9/11', both in terms of the existence of a number of international conventions and

protocols, and the earlier involvement of the Security Council in responding to international terror acts, including its identification of such acts as a threat to international peace and security.

Dick A. Leurdijk is senior researcher at the Clingendael Diplomatic Studies Programme. Geert Steeghs acted as his assistant in preparing the survey.

Informatie en/of bestellingen via het Secretariaat Clingendael Diplomatic Studies Programme van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael, tel. 070-3746605, email: [cdsp@clingendael.nl](mailto:cdsp@clingendael.nl).

De kosten voor de publicatie bedragen 7,50 euro; u ontvangt de publicatie na ontvangst van betaling. U kunt de tekst ook downloaden van de Clingendael website: [www.clingendael.nl](http://www.clingendael.nl)